

**Pr. lect. univ. dr. Lucian Petroaia,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos“ din Galați**

VECHI CĂRȚI BISERICEȘTI, NE(MAI)CUNOSCUTE ASTĂZI

Moto: „*Habent sua fata libelli*“

Abstract: *Old church/religious book, printed or handwritten, is a separate chapter in the mobile sacred heritage. Churches with history, monasteries, diocesan centers, museum collections, restoration centers holding such valuable pieces, display them in temporary or permanent exhibitions, at high-class cultural events or by publishing catalogues of great interest to specialists and not only.*

However, in our century, excessively pragmatic and secularized, very often even rare copies, both searched and researched, are forgotten or aren't enough highlighted.

This observation (in fact, realistic) generated the motivation-message of this study: some of the old "leading" books with an ecclesiastical content, less and less used today, both in the common worship, and in the particular one, too, haven't to be allowed "to die", as happened to some of "their older sisters"! This danger is imminent for some books, still used in the public or particular liturgical worship: Homiliary, Lavsaicon, Limonariu, Everghetinos, Paterikon, Matericul, Little store etc.

It is true that, during the last years, some of these books were reedited and reprinted. Others that were widely used in the eighteenth and nineteenth centuries haven't been printed again. Thus, a lot of religious books, expression of the liturgical and spiritual life of the age mentioned above, disappeared; all the books that it will be speaking below, once "living" and present in universal liturgical worship or in the Christian piety use, today they "died"! They are still only in collections, deposits, funds of "old" books and some of them are very few or even unique.

The present study is also a warning so that all the books listed above, having in view this argument (and others, being under the same "threat") do not to add to those below; do not get headlines and contents about which nobody knows anything! The present pleading and urging should give us reasons to believe in the fast "destiny" of the church book, which should overcome the centuries by its sacred message, by its printing beauty and by the love with which Christians give it life. Hence, the Latin Motto, which opens the study.

Further presentation of those few copies of church old books forgotten and abandoned has in view three criteria: 1.a few "biographical data" of the printing; 2. its content; 3. other features of the studied copy/specimen.

Keywords: *printing, prints, old book, sacred heritage, value, rediscovery.*

I. Argument

Cartea bisericească veche alcătuiește un corpus distinct în patrimoniul sacru creștin. Bisericile cu istorie, mănăstirile, Centrele eparhiale, colecțiile muzeale, centrele de restaurare care dețin astfel de piese livrești le păstrează cu scumpătate, ca pe niște tezaure, le etalează în expoziții temporare sau permanente, în cadrul unor evenimente culturale de ținută sau le pun în valoare prin editarea unor cataloage, de interes pentru specialiști și nu numai. Cu toate acestea, în evul nostru excesiv de pragmatic și atât de secularizat, de multe ori chiar și exemplarele rare – mai căutate, spre cercetare – sunt, din nefericire, date uitării sau nepuse în valoare suficient.

Această observație a generat motivația-mesaj a studiului de față: unele dintre cărțile bisericești cu un conținut liturgic, duhovnicesc, moral, canonic etc. sunt folosite astăzi tot mai rar atât în cultul obștesc sau în cel particular, după caz. Unele nu mai sunt deloc folosite!

Acestea însă nu trebuie lăsate „să moară”, așa cum s-a întâmplat cu unele dintre „surorile lor mai mari”! Primejdia este iminentă pentru unele. Să dăm câteva exemple: la câte biserici parohiale sau în care mănăstiri se mai citește astăzi din *Cazanie*? Câți dintre bunii noștri creștini mai iau cuvânt de folos din *Lavsaicon*, din *Limonariu*, din *Everghetinos*, din *Pandoc* sau chiar din *Pateric* și *Materic*? Câți creștini mai folosesc astăzi, în rugăciunea lor particulară, *Mica prăvilioară* sau chiar *Ceaslovul* ori *Psaltirea*? Același răspuns la toate aceste întrebări: puțini, tot mai puțini!

E adevărat că, în ultimii ani, unele dintre cărțile enumerate au fost reeditate și retipărite¹. Altele nu au mai văzut însă lumina tiparului,

---

1. Amintim aici, de exemplu, de:

a) *Lavsaiconul* lui Paladie, tipărit sub titlul *Istoria lausiacă. Scurte biografii de pustnici*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993;

deși s-ar fi putut găsi destule argumente (duhovnicești, teologice, culturale ș.a.) pentru a se redescoperi edițiile vechi și rare și pentru a se propune reimprimarea unora.

Într-adevăr, multe titluri de carte bisericească – expresie a vieții liturgice și duhovnicești dinamice în epoca amintită (în special Oc-tocento-Novecento) au dispărut! Toate cărțile despre care se va face vorbire mai jos, cândva „vii” și prezente în cultul liturgic obștesc sau în uzul particular al evlaviei creștine, „au murit”! Prea puține se mai află doar în colecții, depozite, fonduri de carte „veche”, unele în număr extrem de redus sau chiar unicate.

Studiul de față este și un semnal de alarmă pentru ca toate cărți-le enumerate mai sus, în acest argument (și altele, aflate sub aceeași „amenințare”) să nu se adauge celor despre care se face vorbire mai jos; să nu ajungă titluri și conținuturi despre care să nu se mai știe nimic! Pledoaria și îndemnul de față trebuie să ne dea motive să credem în „destinul” fericit al cărții bisericești, care ar trebui să biruiască se-celele prin mesajul ei sacru, prin frumusețea tipografică și prin iubirea cu care creștinii îi dau viață și primesc nădejdi de viață din cuvântul de pe filele ei.

---

b) *Limonariul* lui Ioan Moshu, tipărit sub titlul *Limonariu sau Livada duhov-nicească*, Editura Episcopiei de Alba Iulia, 1991;

c) *Everghetinos*, atribuit monahului Pavel din Bizanț, republicat cu supra-ti-tlul *Binefăcătoarea*, de Mănăstirea Prilog la Editura „Pelerinul român”, în 1997, după ediția postumă a Sfântului Paisie Velickovski (Neamț, 1797) și cea a ierodiaconului Calinic de la Slatina (1847);

d) *Patericul egiptean*, apărut cu subtitlul „...ce cuprinde în sine cuvinte folo-sitoare ale sfinților bătrâni”, la Editura Episcopiei de Alba Iulia, în anii 1990, 1993, 1997, 2003, 2007; apărut și la Editura Polirom, Iași, în 2007, și la Editura Învierea, Timișoara, în 2009 și la Editura Sofia, București, în 2011; tradus din nou de prof. univ. dr. Constantin Coman, după originalul grecesc și publicat integral sub titlul *Patericul Mare. Apoftegmele Părinților pustiei. Colecția tematică* la Editura Bizantină, București, în 2016, într-un vestmânt grafic de excepție;

e) *Materic*, recompus după diverse manuscrise românești (îndeosebi cel de la Mănăstirea Dealu, păstrat integral) și în consens cu câteva ediții grecești (Ermou-polis-1885, Atena-1990 și Tesalonic-1990/1992), îngrijit de acad. Virgil Cândea și acad. Sorin Dumitrescu și publicat cu subtitlul *Adunare de cuvinte folositoare pentru maici*, la Editura Anastasia, București, în 1995, în colecția „Comorile pustiei”.

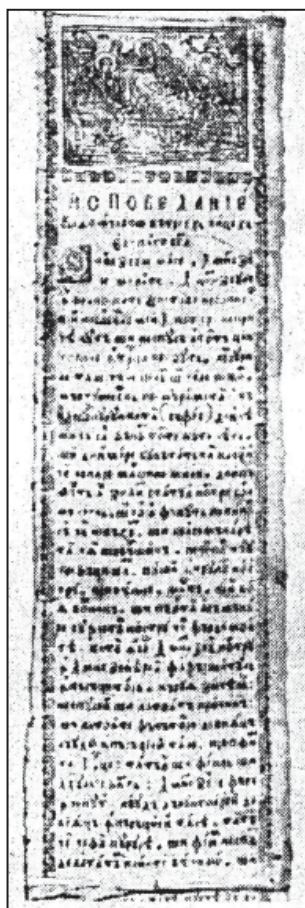
II. Carte veche bisericească, astăzi necunoscută

În cele ce urmează, voi prezenta câteva dintre exemplarele uitate și părăsite, urmărind trei criterii: 1. câteva „date biografice“ ale tipăriturii; 2. conținutul cărții respective; 3. alte caracteristici ale exemplarului studiat.

1. *Advarium*

Este o cărticică ne(mai)cunoscută astăzi, care a circulat în Ardeal, în partea a doua a secolului al XVII-lea și în prima parte a secolului al XVIII-lea. Cuprinde o serie de rugăciuni adresate Mântuitorului Iisus Hristos și Maicii Domnului, cât și pericope din capitolele de început ale celor patru Sfinte Evanghelii. Pe lângă acestea, conține și un text mai rar întâlnit – „Pofala² Sfântului Iosif“ – care, împreună cu titlul latinesc al cărții poate sugera că ideea de editare a unei astfel de lucrări provine din spiritualitatea romano-catolică.

Dimensiunile mici ale tipăriturii (asemănătoare genului actual „de pöhe“), formatul special al corpus-ului (îngust și alungit: 27 x 8 cm), dar mai ales faptul că paginile nu sunt cusute și legate, ci pliate, demonstrează că această cărticică se purta de către creștini, pentru a se citi din ea cât mai des, și acasă – la rugăciunea de dimineață și de seară, dar mai ales în situații diverse de viață: în pauzele de muncă de la câmp, în călătorie, în război etc. Această cărticică are trei corespondenți în secolele XIX-XX: mai-cunoscuta

2. „Pofală“ sau „pohfală“ (din slavonescul „pohvala“) = „laudă“. Vezi „Dicționarul explicativ al limbii române“, Editura Academiei Române, București, 1975, p. 714.

„Epistolia Domnului nostru Iisus Hristos“, „Talismanul“ și „Visul Maicii Domnului“ – texte pioase, care țin de tradiția creștină, neoficializate de Biserică, dar cu o largă circulație în popor, drept care au cunoscut repetate tiraje de masă. Și „Advarium-ul“ și celelalte trei, mai noi, se țineau de către creștini la inimă, cu credința, speranța și (s-ar putea spune chiar) superstiția (!) că Dumnezeu apără de orice ispită, necaz și nenorocire pe purtător.

Din aceste motive (purtat la piept și folosit des), nu s-au păstrat multe exemplare de „Advarium“. Un exemplar se află în Biblioteca Municipală din Sibiu³. Cărții îi lipsesc pagina de titlu și partea a doua, de la pagina 16 la final. Se remarcă ornamentația interioară, cu gravuri semnate de harnicul meșter Ioanichie sau Ivan Bakov, ceea ce face relativ ușoară identificarea locului unde s-a tipărit – București și datarea perioadei în care a fost tipărită – ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea și până spre anul 1704.

2. *Chiriacodromion*

În cataloagele de carte veche se întâlnește și sub numele de „Evanghelie învățătoare“, ca subtitlu, dar în uzul bisericesc era cunoscută și numită „Paucenie“. Este, de fapt, „fratele“ Cazaniei, cuprinzând – în cele mai multe dintre ediții – tâlcuiri la pericopele evanghelice din „*toate Duminecile preste an și la Praznicele Domnești și la sfinții cei numiți*“⁴ și cuvinte „*pentru învățatura năravurilor*“, scrise de Nikifor Theotokos, arhiepiscop al Astrahanului. În unele ediții aceste cuvântări sunt selectate sau completate cu textele altor autori.

Datorită mării importanțe pe care a avut-o în răspândirea și tâlcuirea cuvântului Evangheliei Mântuitorului Iisus Hristos la noi, la români, această carte a cunoscut repetate tipăriri și retipăriri⁵. Dintre

3. Identificat și descris de Daniela Bratu, *Câteva tipăriri necunoscute*, în rev. „Mitropolia Olteniei“, IX (1957), nr. 9-10, pp. 667-668.

4. *Chiriacodromion*, București, 1732 - pagina de titlu. Pentru această ediție, vezi detalii la Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografie Românească Veche*, Edițiunea Academiei Române, București, 1910, tom. II, p. 45. În continuare, în studiul de față, această sursă se va cita prescurtat *B.R.V.*

5. Au circulat și manuscrise. Câteva semnalate, la prof. dr. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*. În vol. II – Editura Științifică și Enciclopedică,

edițiile cunoscute, care s-au tipărit ori au circulat la noi, amintim aici de cele tipărite la:

a. Bălgrad (1699), prin osteneala tipografului Mihail Iștvanovici „*tu ex Oungrovlahia*“⁶, ucenicul Sfântului Mitropolit Martir Antim Ivi-reanul, „...*ajutorul nelipsind și de la prea luminatul și înălțatul biruitor al toatei Ugrovlahii Io Constantin Brâncoveanu Basarab Voievod...*“; „...*pentru folosul și luminarea neamului nostru Românesc...*“. Este un volum care reunește texte din „*Cheia înțeleșului*“ (București, 1676) și „*Evanghelia învățătoare*“ (Dealu, 1644)⁷.

b. București (1732), în timpul domnitorului Constantin Nicolae Voievod și al păstoririi mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, tipograf fiind „*popa Stoica Iakovici Râmnicianul*“⁸. În frumoasa și ampla prefată a acestei ediții, mitropolitul Ștefan arată: „*Văzând că această sfântă carte... iaste foarte folositoare și mântuitoare de suflete și vrednică de minune, atât cât iaste îndestulată a aduce la umilință și singurul suflet cel mai împietrit, și de vreme ce zice Scriptura că moartea cuvântăto-*

București, 1983, semnaleză, în Mss. nr. 2030, la f.414-418v, „O părticică din cuvântul cel după Evangheliia cea de la Ioan, a Duminicii Sfinților Părinți, cel pentru rugăciune. Din Chiriacodromion“ (p. 144). În vol. III – Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, semnaleză Mss. nr. 4130 (datat 1737), cu „Cazanii“, copiate de Ioan Muncăcianu în Apateu, după „Chiriacodromionul“ tipărit la Alba Iulia în 1699 (pp. 342-343) și Mss. nr. 4162 (1748), cu „Cazanii la duminicile de peste an“, scrise de diacul Gheorghe, după același „Chiriacodromion“ bălgrădean, 1699.

6. 60 de exemplare tipărite și 7 manuscrise de secol XVII semnalate de Florian Dudaș, în vol. *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977, pp. 135 – 182. 7 exemplare semnalate de pr. dr. Vasile Oltean, *Catalog de carte veche din Scheii Brașovului*, Editura „Edict“, Iași, 2004, pp. 253-258. Eugen Pavel, în lucrarea *Carte și tipar la Bălgrad*, Editura Clusium, Cluj Napoca, 2001, publică „Predoslovie“ și „Epilogul“ acestei ediții (pp. 143-145). În înscrisurile preoților de pe aceste exemplare, „Chiriacodromionul“ este numit „**Păucenie**“ – „(Carte de) Învățătură“; în unele însemnări manuscrise l-am găsit intitulat „**Păucenie**“.

7. Cea mai largă descriere a acestei ediții, la Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Editura Imago, Sibiu, 1998, pp. 98-103. Alte semnalări ale acestei ediții și ale altora, la: Eugen Pavel, *Răspândirea Kiriakodromionului de la Bălgrad (1699) în ținuturile Hunedoarei*, în „Îndrumător pastoral“, Editura Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, nr. VI (1982), pp. 141-144; Eva Mârza, Doina Dregheciu, *Itinerariile unei tipărituri bălgrădene: Chiriacodromionul de la 1699*, în „Îndrumător pastoral“, nr. XI (1987), pp. 66-71.

8. Vezi *B.R.V.*, vol. I, pp. 45-47.

rului suflet iaste nedumnezeirea și necunoștința științei și a înțelegerii cuvintelor celor dumnezeiești, am pus în tipariu această de suflet folositoare carte”⁹.

c. Ediția din 1768, apărută tot la **București**, reia, selectiv, texte din „Cazania” Sfântului Mitropolit Varlaam, publicată la 1643.

d. București (1801), în timpul domniei lui Alexandru Constantin Moruzzi, cu binecuvântarea mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei. În „Cuvântul înainte”, mitropolitul Dositei argumentează, de asemenea, necesitatea tipăririi acestei cărți; *„Văzând noi că turma ce cuvântătoare... iaste lipsită ... de acest*

feliu de folos... nu amu încetat după datoria noastră ce păstorească feliori de cărți tipărind și de slujbile bisericesti cuprinzătoare și de năravuri învățătoare, ārecum și acum, în tot chipul silindu-ne, la lumină am adus pre acestu Chiriacodromionu, socotind că el a fi foarte folositoriu ca cela ce de la Sfinții Părinți și dascăli ai Bisericii. Că din oarecare izvoară este adunat și ca un rai foarte frumos alcătuit, care cu tot feliul de viersuri ale paserilor celor gânditoare și de Dumnezeu purtătoare cântă la urechile noastre. Pentru aceasta dară și pe voi părintește vă sfātuimu, ca primindu-l pe acesta cu bucurie, să vă îndeletniciți întru dānsul totdeauna, ca să cunoașteți care iaste voia lui Dumnezeu cea bună și bine plăcută”¹⁰.

e. Mănăstirea Neamț, 1811, opera cuviosului tipograf Gherontie. Ediția conține tâlcuiri la pericopele „apostolilor” care se citesc în duminici și sărbători, de-a lungul anului bisericesc.

9. Vezi în *B.R.V.*, vol. II, București, 1910, pp. 45-47, text citat transliterat.

10. Vezi *B.R.V.*, vol. II, București, 1910, pp. 422-425, text citat transliterat.

f. Buzău, 1839, cu binecuvântarea episcopului Chesarie Căpățână al Buzăului, sub îngrijirea monahului Ierotei și a ierodiaconului Dionisie Romano – viitor episcop al Buzăului¹¹.

g. Sibiu, 1855, „*supt priveghierea și ku binecuvântarea Prea sfinției sale Domnului Andreiu Barone de Șaguna, episcop al Bisericii Greco-Răsăritene Ortodoxe în marele Principat la Ardealului*”¹². Primele 355 de pagini cuprind cele 58 de predici ale lui Nikifor Theotoke, la Duminici, începând cu „*Dumineka Sfintelor Paști*” și continuând cu omilii la evangheliile din perioadele pascală, a Octoihului și a Triodului. De la p. 357 și până la sfârșit (p. 473), în corpusul cărții s-a introdus o a doua secțiune: „*Adaos de kuvântări bisearicești pentru sărbătorile domnești de preste an, întocmite de Andreiu, Baron de Șaguna*”. Această parte cuprinde 26 de predici ale Sfântului Mitropolit Andrei Șaguna, începând cu o „*Kuvântare la zioa Nașterii Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*” și încheindu-se cu una la praznicul Sfântului Nicolae, „*Arhiepiscopul dela Mira Likiei, făcătorul de minuni*”.

h. București, 1857.

De-a lungul vremii, pe teritoriul românesc au circulat și variante în limba greacă ale *Chiriacodromionului*. Amintim de cea tipărită la **Moscova, în 1796**, cu binecuvântarea Patriarhilor Gherasim al Constantinopolului, Partenie al Alexandriei, Antim al Antiohiei și Antim al Ierusalimului. Este o ediție în două volume: A – 317 p. (cu erminii la Evangheliile după Matei, Ioan și Marcu) și B – 748 p. (cu erminii la Evanghelia după Luca). Volumul al II-lea are, la final, un „*Tablou cu conținutul scrierilor noi și vechi adunate din Scriptură și tălmăcite*”¹³. Meșterul Anastasios Zosim, care a tradus cu tiparul se numește „*lucrător în Hristos, preasmerit și preaplecat rob*”.

11. Despre această ediție, câteva referințe la mitropolit dr. Antonie Plămădeală, *De la Cazania lui Varlaam, la Ion Creangă*, Tiparul Tipografiei Eparhiale, Sibiu, 1997, p. 182.

12. Studiată la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași (cota C.R. VI. 409).

13. Cele două volume au fost studiate de subsemnatul la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași (cotele C.R. IV. 382 d 1 – vol. A, respectiv C.R. IV. 382 d2 – vol. B).

Alte ediții slave au circulat sub titlul de *Nedealnic* sau *Poucenie*. Spre exemplu, episcopul Sofronie de Vrața traduce din limbile slavonă și greacă „pre limba proastă bulgărească”, un *Nedealnic* și îl tipărește la **Râmnic, în 1806**, cu binecuvântarea mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei și cu bunăvoința episcopului Nectarie¹⁴. La această ediție, alături de tipograful Dimitrie Mihailo Popovici și Gheorghe din Râmnic, de Theodor Stoianovici din Vidin (ucenicul episcopului Sofronie) și Dimitrie Nicolaevici au mai participat o serie de ierarhi, arhimandriți și preoți, dar și mireni, dintre care amintim pe Episcopul Iosif, episcopul Constantin, arhimandritul Nicodim, logofătul Nicolae, egumenul Ignatie ș.a.¹⁵

14. Vezi *B.R.V.*, vol. II, București, 1910, p. 490-492.

15. Semnalări ale diferitor ediții ale acestei cărți, la: Colectiv, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București, 1972* (Bălgrad, 1699 – pp. 46-47; București, 1732 – p. 56; București, 1801 – p. 120; Neamț, 1811 – p. 144); Colectiv, *Carte românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog, 1985* (Bălgrad, 1699 – p. 39; București, 1732 – pp. 48-49; Neamț, 1811 – pp. 213-214); Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Editura Muzeului Județean Dâmbovița, 1973 (București, 1801 – pp. 249-251; Neamț, 1811 – pp. 271-274); prof. Gh. Hâncu, *Cartea românească veche în biblioteca „V. A. Urechia”*, Galați, 1965 (Bălgrad, 1699 – p. 22; București, 1732 – p. 28; București, 1801 – p. 67); Martin Bodinger, *Catalogul cărților rare și prețioase*, Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași, 1976 (Bălgrad, 1699 – pp. 28-32; București, 1732 – p. 54; București, 1801 – p. 218; Neamț, 1811 – p. 262); Iancu Braunstein, *Catalogul cărților vechi românești*, Editura Academiei Române – filiala Iași, 1981 (Bălgrad, 1699 – pp. 20-21; București, 1801 – pp. 61-62; Neamț, 1811 – p. 69; Iași, 1816 – p. 78); Constantin Mălinaș, *Catalog de carte românească veche 1643-1830*, Editura „Mihai Eminescu”, Oradea, 1993 (Bălgrad, 1699 – p. 36; București, 1732 – pp. 41-42); Valeriu Leu, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului*, Editura „Banatica”, Reșița, 1996 (Bălgrad, 1699 – pp. 15-16, 3 exemplare; București, 1732 – pp. 33-34, 5 exemplare); Aurelia Florescu, *Tezaur. Carte veche românească 1557-1830*, Editura „Aius”, Craiova, 2000 (București, 1732 – p. 109; București, 1801 – pp. 301-302, 4 exemplare; Neamț, 1811 – p. 398, 2 exemplare); Dan Râpă Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta I 1536-1830*, Editura „Alma”, Galați, 2000 (Bălgrad, 1699 – pp. 213; București, 1801 – p. 349). Arhiepiscopia Dunării de Jos păstrează, la Muzeul Istoriei, Culturii și Spiritualității Creștine mai multe exemplare de „Kiriadromion”: București, 1801 (1 exemplar), Neamț, 1811 (6 exemplare), Sibiu, 1855 (2 exemplare), București, 1857 (6 exemplare).

3. Molebnic

Cuvântul „molebnic” („molevnik”) provine din slavonescul „molienie” – „моление”, care a dat ulterior termenul „molitfa” – „молитфа”, care înseamnă „rugăciune”. În general, „Molebnicul” este definit drept „cartea religioasă cuprinzând slujbele bisericesti oficiate în împrejurări solemne”¹⁶. Cuprinsul cărții descoperă însă caracterul mixt al acesteia.

În primul rând „Molebnicul” poate fi considerat înaintașul actualei „Cărți de Te Deum”, întrucât cuprinde așa-numitele, în epocă, „paraclise” – rânduielei cu structura Te Deum-ului de astăzi, precum: „*paraclisul pentru Împăratul și pentru norod care să cântă în vreme de oștire asupra vrăjmașilor*”, „*paraclisul de mulțumire pentru câștigarea cereștii și pentru toată dumnezeiasca facere de bine*”. De altminteri, în prefața primei ediții traduse din slavonă și tipărite la Chișinău, se precizează că această carte „*ne povățuiește cum să cuvine a mulțumi prea Milostivului Dumnezeu pentru a Lui daruri și faceri de bine cătră noi; și cu ce rânduială ni să cade a alerga la mila și ajutoriul Lui și a-l ruga în nevoile și necazurile noastre*”¹⁷.

Totodată „Molebnicul” are elemente care se regăsesc și în ediții mai vechi ale Molitfelnicului (rânduiala „*cum să blagoslovește corabia*”, rânduiala sfințirii steagului ostășesc, rânduiala binecuvântării „*ostașilor la bătălie*” și a „*armelor ostășesti*”, rugăciune la săparea fântânii și

16. Cf. „Noul Dicționar Universal al Limbii Române”, Editura „Litera Internațional”, București-Chișinău, ediția a II-a, 2007, p. 840.

17. *Molebnic*, Chișinău, 1826, f. 2r. Am putut afla și studia această ediție la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași.

la „*blagoslovenia fântânii noao*“), și în Liturghier (rânduiele de rugăciune pentru folosul bolnavilor, pentru secetă sau în caz de neconținere a ploilor, pentru călătorie pe uscat sau pe ape). Acesta este cuprinsul general, care în timp a căpătat mai multe adaosuri.

Cartea a circulat și în Moldova și în Basarabia și, se pare, și în Muntenia.

Se păstrează mai multe ediții ale cărții cu acest nume, din care notăm aici pe cele de la:

a. Iași (1789), apărută cu binecuvântarea episcopilor Antonie al Romanului și Iacov al Hușilor. Tipograf și susținător al difuzării ei este protopopul Mihail Strilbețki¹⁸. Este un *Molebnic* în limba slavonă.

b. Iași (1807), imprimată la inițiativa și cu binecuvântarea mitropolitului Veniamin Costachi¹⁹. Are un cuprins puțin diferit față de cel indicat mai sus, incluzând „*rânduiala rugăciunilor pentru Împăratul, cum să se umble la Vecernie, la Utrenie și la Liturghie, înainte de Evanghelie și după Evanghelie și rânduiala paraclisurilor împărătești, la nașterea lui, la suirea în scaunul împărătesc... și la încoronare... cum și la toată familia împărătească*”²⁰. Cuviosul mitropolit publică aceste „rânduiele” pentru ca preoții să cunoască particularitățile slujbelor la care participa domnitorul/împăratul și să săvârșească Te Deum la ziua de naștere și la ziua întronizării / încoronării acestuia.

c. Chișinău (1815), apărut în „exarhiceasca tipografie a mitropoliei”, este o piesă tipografică de mare frumusețe, pe hârtie albăstruie, cu filigranul fabricii din Kondrovo, a lui Pavel Șcepocikin, legat în piele roșie.

d. Chișinău (1816). Se reia ediția anterioară.

e. Chișinău (1826). Am aflat doar semnalări ale ediției, fără a o găsi și a o putea descrie.

f. Iași (1828) – o reimprimare a ediției anterioare ieșene din 1807. Totuși, această ediție conține și rugăciuni „pentru deputați”, „pentru opșteaschi adunare” (se înțelege că nu e vorba de ceva politic, ci aflăm

---

18. Vezi *B.R.V.*, vol. I, pp. 329 - 330.

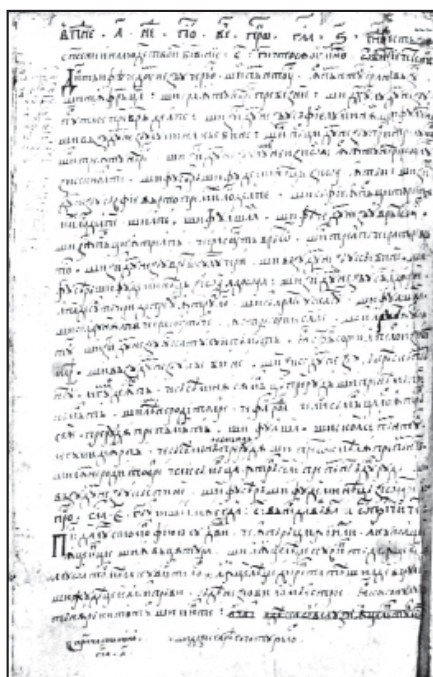
19. *Ibidem*, p. 503.

20. *Ibidem*.

aici prima formă de rugăciune la Te Deum-ul pentru Adunarea Eparhi-ală!) și pentru noul mitropolit Meletie²¹.

4. Parimiar

Denumit uneori și „Paremiar“ sau „Paremier“²², este cartea liturgică folosită în vechime în special la slujba Vecerniei, al cărei tipic presupune citirea de Paremii la praznicile împărătești, ale Maicii Domnului sau ale sfinților. Atât în cultul liturgic public, dar și în cel particular, „Parimiarul“ era folosit pentru lecturi biblice, întrucât selecția ce o conținea cuprindea unele dintre cele mai frumoase texte profetice, sapiențiale și poetice din Sfânta Scriptură. Perioada în care a circulat „Parimiarul“ – mai întâi manuscris, apoi tipărit – se circumscrie secolelor XVI (a doua jumătate)-XVIII.

21. Semnalări ale diferitor ediții ale acestei cărți, la: Colectiv, *Carte românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog, 1985* (Iași, 1807 – pp. 200-201; Iași, 1828 – pp. 317-318); prof. Ghe. Hâncu, *op. cit.* (Chișinău, 1816 – p. 96); Martin Bodinger, *op. cit.*, (Iași, 1789, p. 182 – ediție slavonă; Iași, 1807, p. 247; Chișinău, 1815 - p. 289, Iași, 1828 - p. 394); Igor Cereteu, *op. cit.* (Chișinău, 1815 – pp. 169-173 23 exemplare; Chișinău, 1816 – pp. 174-176; În fondul de carte veche al Arhiepiscopiei Dunării de Jos se păstrează două ediții ieșene: 1828 (în patru exemplare) și 1858 (1 exemplar).

22. Pentru acest subiect, a se vedea lucrarea de referință a pr. dr. Vasile Oltean, *Primul «Parimiar» românesc (teză de doctorat)*, Editura Edict, Iași, 2005, 2 volume. Dintre studiile anterioare pe subiectul „Parimiar“, vezi: Alexandru Mareș, *Pe marginea unei opinii recente despre cel mai vechi parimiar românesc*, în rev. „Literatură Română“, XXV (1976), nr. 1, p. 37-42; Ion Radu Mircea, *O veche traducere românească: „Parimiarul de la Brașov“*, în rev. „Literatura Română“, XXXI (1982), nr. 6, p. 474-491; Eugen Munteanu, *Literalitate și creativitate lexicală în „Parimiile“ lui Dosoftei*, în „Analele Universității din Iași“, secțiunea III e, Lingvistică, tomul XL, 1994, p. 51-52.

Un prim „Parimiar“ de **secol XVI, manuscris**, se află în Biblioteca bisericii „Sfântul Nicolae“ din Șcheii Brașovului. Descrierea sa este realizată de cercetătorul pr. dr. Vasile Oltean²³.

Biblioteca Academiei Române ocrotește șase manuscrise românești de „Parimiar“:

- B.A.R. 5025, scris la Brașov, la finele secolului al XVII-lea;
- B.A.R. 5049, scris în zona Brașovului, la început de secol XVIII;
- B.A.R. 3052, scris de starețul Teofil de la Rucăr, la anul 1700;
- B.A.R. 1317, copiat în anul 1727;
- B.A.R. 1576, scris în Moldova, în secolul al XVIII-lea;
- B.A.R. 1155, codice moldovenesc datat „1785“²⁴.

Este cunoscută însă mai ales ediția „*Parimiilor*“ tipărită de Sfântul Mitropolit Dosoftei, la **Iași, în 1683**²⁵. Lipsit de instrumente lingvistice bine articulate (întrucât, la acea dată, limba română nu avea încă definitivat lexicul „tehnic“ liturgic), fiind sub influența ortodoxiei de limbă slavă, dar devotat tradiției bizantine, Sfântul Dosoftei definește conținutul cărții sale folosind terminologia slavo-grecescă a timpului: „*Profitologhionu adekă parimiile și prorocestviile preste an ce să citesku întru sta besiarikă*“²⁶. „Profitologhionul“ este o culegere bizantină de texte scripturistice din „Facere“, „Ieșire“, cărțile proorocilor mari și mici și „Proverbele lui Solomon“, folosite în cult ca paremii. S-a utilizat mai mult între secolele VII-XII, după care a dispărut treptat, ca urmare a apariției, apoi a generalizării Mineiilor și a Triodului, ajunse la forma lor de maturizare. În mediul slav, „Profitologhionul“ pătrunde prin traducerea făcută de Chiril și Metodiu și se multiplică prin copiere, sub numele de „Parimeinik“, după secolele XII-XIII.

23. Semnalată de pr. dr. Vasile Oltean, *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului...*, pp. 79-86.

24. Analiza completă a acestor manuscrise la acad. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1992, vol. IV. Referințe și la cercetător dr. Emanuela Cristina C. -C. Timotin, *Adam și Eva în literatura română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). Texte canonice, scrieri apocrife, credințe populare*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2013.

25. Un exemplar semnalat de Igor Cereteu, în vol. *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*, Editura „Tipo Moldova“, Iași, 2011, p. 47.

26. Vezi *B.R.V.*, vol. I, pp. 263 – 269.

Pe cele două filiere a ajuns la noi, fiind destul de puțin copiat și răspândit, întrucât paremiile deja erau cuprinse în celelalte cărți de cult, amintite.

„Parimiarul” editat de Sfântul Mitropolit Dosoftei este singura ediție a acestei cărți liturgice, în limba română, tipărită la noi. El cuprinde paremiile din perioada Triodului (p. 1-38) și pe cele ale sărbătorilor împărătești și ale sfinților (în partea finală), alături de alte texte liturgice – Canonul Paștilor, Canonul la „*vărneseania de cu sară*” și la „*vărneseania Domnului Iisus Hristos*”, „*La piateșetniță*”, Canonul la „*Sfânta Blagoveștenie*” (Buna Vestire), rugăciuni și exegeze²⁷.

Astăzi „*Paremierul*” a dispărut, dar, conform tipicului, paremii se citesc la praznice sau la diverse ierurgii (cum ar fi Slujba Aghesmei Mari sau Târnosirea bisericii), din: „*Mineie*”, „*Triod*”, „*Penticostar*”, „*Molitfelnic*” și „*Arhieraticon*”²⁸.

5. *Polustav*

Carte folosită în cultul liturgic în secolele XVIII și XIX, „*Polustavul*” este direct înrudit cu *Ceaslovul*, din două motive. Primul este acela că a circulat în paralel cu *Ceaslovul*²⁹; al doilea motiv este că, în bună parte,

27. Cel mai analitic și competent studiu în legătură cu această carte aparține prof. univ. dr. Eugen Munteanu, „*Parimiile preste an*”: *între literalitate și creativitate literară*, în vol. „*Lexicologie biblică românească*”, Editura Humanitas, București, 2008, pp. 172-187.

28. Despre sensurile termenului „*paremie*” în limba română și utilizarea lui în cultul liturgic de la noi, a se vedea studiul conf. dr. Octavian Gordon, „*Παροιμαί Σολωμωντος*”: *despre numele românesc al unei cărți vechi-testamentare*, în vol. „*Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național «Explorări în tradiția biblică românească, Iași, 28-29 octombrie 2010»*”, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2011, pp. 237-247. Vezi și studiile filologice semnate de: Mădălina Ungureanu, *Între Vechiul Testament și parimiar: cartea lui Iov*, în „*Philologica Jassyensia*”, VIII (2012), nr. 1 (15), pp. 81-93; Idem, „*Parimiile preste an*”, *o carte singulară în limba română*, în vol. „*Dosoftei. «Parimiile preste an*». Ediție critică”, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2012 – Nota asupra ediției, notele și „*Glosarul*” aparțin aceleiași Mădălina Ungureanu.

29. Prima ediție de *Ceaslov* în limba română, tipărită la noi, dar quasi-necunoscută este cea de la Govora, din 1640, din al cărei tiraj se păstrează un singur exemplar, la Biblioteca eparhială din Sibiu – vezi pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, ediția III-a, Galați, 2002, vol. I, p. 289,

„Polustavul“ are conținutul Ceaslovului: „Polunoșnița“ (Miezonoșnița) din toate zilele, din sâmbete și din duminică, Rânduiala Utreniei, Cântările „Troicinică“ (Treimice), Troparele Învierii, „Svetealtele“ (Luminândele) „Păresimilor“ (Postului Mare) și ale zilelor săptămânii, Ceașurile I, III și VI, Obednița, Ceasul IX, Pavecernița mică și mare, „Slujba Sfintei Cuminecături“ (Rânduiala Sfintei Împărtășiri), Paraclisul Maicii Domnului, Troparele și Condacele Triodului și Penticostarului, Ceașurile pascale, Troparele Învierii și „Bogorodicele“ (Troparele Născătoarei de Dumnezeu), Troparele și condacele sfinților „de obște“³⁰ (cu mai mare cinstitie în popor). Cu toate acestea, „Polustavul“ are în cuprinsul său și unele elemente din „Evangheliar“ – „Pascalia“, „Rânduiala citirii Evangheliei peste toți anii“ sau „Catavasier“ – „Hvalitele“ (Laudele).

Se păstrează mai multe ediții ale acestei cărți, dintre care amintim de cele tipărite la:

a. Blaj, 1757. Pe filele unui exemplar din această ediție, vrednicul de pomenire Mitropolit dr. Antonie al Ardealului a descoperit o scurtă biografie a Sfântului Mitropolit Andrei Șaguna, care folosea „Polustavul“ la pravila sa personală³¹.

b. Blaj, 1773, apărută la „Fundăția Bunei Vestiri“, prin osârđia lui „Sandul tipograful“.

c. Blaj, 1793, imprimată în tipografia lui Ioan Bart.

d. Buda, 1807, în editura „Universității Ungurești“³², tipărită „după rânduiala Bisericii Răsăritului, cu îngăduința celor mai mari“;

e. Blaj, 1808, prin osteneala lui „Sandul tipograful“ . Cuprinde și un element inedit: „Rugăciunea pentru cei ce vor să călătorească ori în ce cale“, neamintită în sumar.

nota 22; este urmată de una tipărită la Bălgrad (1686), apoi de alta la Sibiu (1696); însă prima ediție mai bine cunoscută și descrisă este cea de la București, 1731. A se vedea *B.R.V.*, tom. II, 1910, p. 41.

30. Prezentul sumar este notat după *Polustav*, ediția de Buda, 1807, studiată de subsemnatul la Biblioteca Academiei Române, în două exemplare: cota I. 446061 și cota III. 530019, fond „C.R.V.“.

31. Mitropolit dr. Antonie Plămădeală, *Istorie pe o Evanghelie*, în vol. „Calendar de inimă românească“, Tiparul Tipografiei Eparhiale, Sibiu, 1988, p. 132.

32. Vezi *B.R.V.*, vol. II, București, 1910, pp. 203, 503 și 553.

Cartea apare cu titlul de „Palastav“ într-un inventar liturgic notat pe filele unei Evanghelii tipărite la București, în 1682, care a aparținut bisericii din Luncavița, jud. Caraș Severin³³.

6. Prologar

Este o carte liturgică, dar și de evlavie populară, care conține „Viețile sfinților“. De fapt este prima formă a „Proloagelor“ în limba română, care a circulat în manuscris.

Două manuscrise clasate cu acest titlu se află în Biblioteca din Șcheii Brașovului.³⁴ Primul (nr. inv. 5) este scris în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în redacție sârbă. Conține „Viețile sfinților“ din lunile septembrie, octombrie și noiembrie. Al doilea (inventariat sub nr. 31), cu scriere semiuncială, este realizat tot spre finalul secolului al XV-lea. Cuprinde „Viețile sfinților“ pentru lunile decembrie, ianuarie, februarie, martie și aprilie.

Notabil este faptul că ambele manuscrise sunt realizate pe hârtie filigranată de bună calitate și împodobite cu vignete, frontispicii, titluri și letrine în diferite culori (roșu, verde, albastru, galben). Preotul profesor dr. Vasile Oltean, în sursa indicată mai jos, publică și două pagini din aceste manuscrise, color³⁵. De asemenea, au fost descifrate și publicate însemnările pe care monahi, preoți sau mireni le-au înscris pe filele manuscriselor, de-a lungul timpului. În mod sigur a existat și un al treilea volum al „seriei“, pentru lunile mai, iunie, iulie și august, pierdut sau încă nedescoperit.

Este ușor de presupus că acestea sunt doar două dintre exemplarele păstrate, realizate ori în școala de copişti din Șcheii Brașovu-

33. A se vedea studiul pr. Ion C. Nicola, *Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*, în rev. „Mitropolia Banatului“, XV (1965), nr. 10-12, p. 769. Semnalări ale diferitor ediții ale acestei cărți, și la: Colectiv, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București, 1972* (Blaj, 1808 – pp. 138-139); Daniela Poenaru, *op. cit.* (Buda, 1807 – p. 266); Martin Bodinger, *op. cit.*, (Blaj, 1793, p. 193; Blaj, 1808, pp. 251-252); Constantin Mălinaș, *op. cit.* (Blaj, 1793 - p. 80); Aurelia Florescu, *op. cit.*, (Blaj, 1809, – p. 395, 2 exemplare); Dan Râpă Buicliu, *op. cit.* (Blaj, 1773 – pp. 286).

34. Semnalată de pr. dr. Vasile Oltean, *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului...*, pp. 64-68.

35. *Ibidem*, pp. 65 și 67.

lui (ipoteza nr. 1, susținută de cercetătorul pr. dr. Vasile Oltean), ori de către atelierele „specializate“ ale mănăstirilor mari din Moldova (Neamț sau Putna), ale căror „produse“ treceau munții în Ardeal, în desagii unor iubitori de duhovnicie și cultură – negustori, păstori de oi, monahi sau preoți (ipoteza nr. 2, care aparține cercetătoarei Elena Lința).

7. Sbornic³⁶

Este o carte liturgică având un conținut destul de diferit, de-a lungul timpului. Primele exemplare cunoscute și care au circulat în spațiul românesc cuprindeau texte imnografice de la praznicele cu dată fixă, ale Mântuitorului, Maicii Domnului și ale sfinților din perioada ianuarie-august a anului liturgic. Apoi conținutul s-a extins, cuprinzând slujbele sfinților, pe luni. După secolul al XVIII-lea, „Sbornicul“ a cuprins și texte patristice, apoftegme din Pateric, omilii de la unii sfinți și predici-model pentru preoți sau a preluat chiar și unele texte apocrife.

Amintim aici de câteva ediții tipărite, punctând și caracteristicile: **Brașov, 1568.** Este primul „Sbornic“ cunoscut la noi, tipărit de

Diaconul Coresi. Pecetea truditurului se găsește la finalul cărții, unde tipograful a notat: „Eu, păcătosul diacon Coresi, am scris această carte

36. Câteva manuscrise de *Sbornic* semnalate de pr. lect. Chiril Pistrui, în studiul *Manuscrise slave în biblioteca Episcopiei Aradului*, din rev. „Mitropolia Banatului“, XXII (1972), nr. 1-3, pp. 88-89. Alte manuscrise semnalate și descrise de pr. dr. Vasile Oltean, în *Istoria tiparului brașovean*, Tipografia „Moldova“, Iași, 2005, vol. 2, pp. 113-120, 174-181.

împreună cu cinci ucenici³⁷. Sursa citată numește această carte „Mineiu de praznice”³⁸.

Sas-Sebeș, 1580. Această ediție este tipărită tot de Diaconul Coresi, din porunca mitropolitului Ghenadie. Reia întru totul conținutul ediției brașovene anterioare, din 1568. Pricinile retipăririi cărții sunt enumerate în predoslovenie: „*Stricarea credinței, căderea sfințelor biserică și împuținarea dumnezeieștilor cărți*”³⁹.

Alături de exemplarele și edițiile tipărite, despre care am amintit mai sus, aducem vorbire și de un manuscris păstrat și despre care s-au publicat notițe sau succinte descrieri: „**Sbornicul-Lvsaicon**” de la Mănăstirea Dragomirna, datat „1629”. A aparținut mitropolitului Anastasie Crimca, acela care l-a și realizat și este descris într-un studiu recent⁴⁰. Acest exemplar este însă un volum mixt, întrucât cuprinde părți din „Lavsaicon”, „Dogmatica” și „Dialectica” Sfântului Ioan Damaschin și alte texte liturgice și patristice. Așadar, nu se încadrează perfect în tipologia cărții despre care se face vorbire aici.

După generalizarea circulației Mineiilor la noi⁴¹, Sbornicul iese din uzul liturgic.

8. Sinopsis / Synopsis

În plin secol iluminist, ortodoxia românească a fost atacată de misionari aparținând altor confesiuni creștine. Aflați în situația de a-și apăra turma duhovnicească, ierarhii noștri au căutat forme misionare și pastorale de a răspândi, în toate satele și cătunele, învățătura de credință ortodoxă, pentru a fi cunoscută și apărută. Așa au apărut „Cărțile de învățătură”, „Tâlcuirile” („Mystirio”) la Sfintele Taine și alte lucrări cu rol catehetic, între care și „Sinopsis-ul”. Această carte conținea deci învățături catehetice și exegeze patristice la texte scripturistice, prescripții

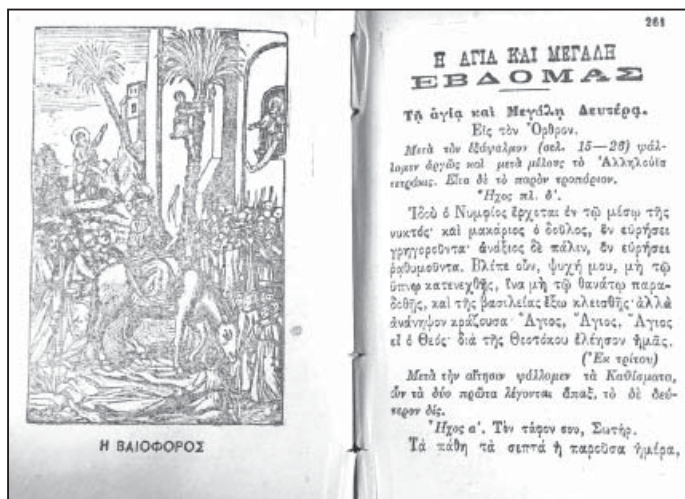
37. Vezi *B.R.V.*, vol. I, p. 58.

38. *Ibidem*.

39. *B.R.V.*, vol. I, p. 84.

40. Pr. dr. George V. Palade, *Mitropolitul Anastasie Crimca și manuscrisul său, „Sbornicul-Lavsaicon”*, în rev. „Ortodoxia”, seria II, VIII (2016), nr. II, pp. 43-61.

41. Amintim mai ales de monumentală operă a episcopului Chesarie al Râmnicului, care „dă pre rumânește”, pentru întâia dată, complet, acest corpus liturgic al Mineiilor, începând cu anul 1776.

canonice privind administrarea corectă a Sfințelor Taine (în special pentru Spovedanie), precizări liturgice privind cele șapte Laude și se adresa, deopotrivă, slujitorilor sfințiți și credincioșilor. Preotul consulta această carte

când se pregătea pentru a sluji Sfânta Liturghie sau Sfințele Taine sau când întâmpina neajunsuri ori ispite în timpul slujirii; această parte din „Sinopsis” exista – fragmentar – și în Liturghier, iar astăzi se regăsește, completată, la capitolul „Povățuiri”. Metoda pastorală de a se folosi duhovnicește și poporul de „comoara” de înțelepciune și duhovnicie pe care o conținea „Sinopsis-ul” presupunea citirea, de către preot, în auzul poporului, a învățăturilor respective, în funcție de pricina care apărea în viața obștii creștine.

Dintre edițiile care s-au repetat de-a lungul timpului, dar cu cuprins oarecum diferit, menționăm:

a. Iași, 1714. A fost imprimat în Tipografia Sfântului Mormânt de la „Sfântul Sava”, cu binecuvântarea mitropolitului Ghedeon, de tipograful Ieremia Marcovici.

b. Iași, 1747⁴². În mare parte, conținutul ediției era unul biblic, cu texte alese pentru diverse trebuințe.

c. Iași, 1751, tipărit prin osteneala lui Duca Sotiriovici, „tipograful de la Thasos”. Prefața este intitulată „Cartea păstorului către preoți.

d. Iași, 1757, apărută cu binecuvântarea mitropolitului Iacob Stamati al Moldovei, care sub-intitulează acest „Sinopsis” „Adunare de multe învățături” și îl aseamănă cu o „floare cu miros prea scump,

42. Este doar semnalat. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, p. 102.

veselind sufletul nostru cu prebun rodul ei de învățătură“. În cuvântul introductiv către cititori la această ediție, mitropolitul-editor arată ce cuprinde această carte: „*Fieștece pricină de primejdie ce s-ar întâmpla a să face întru presfintele și de viață făcătoarele Taine la vremea Sfin-tei Liturghii ... ; Învățătură pentru molitvele voastre, preoți și diaconi, cum vi să cade a găti împodobind-o sufletește, mai înainte de a sluji Sfânta Liturghie și în vreme Liturghiei cu ce evlavie și după Liturghie cu ce pază... Îndreptare a multor rele și de suflete vătămătoare vechi obiceiuri și închipuiri ale închinătorilor de idoli ce să face până astăzi de către cel de obște norod*“⁴³. Este considerată prima ediție tipărită la noi⁴⁴ (sic!).

e. Râmnic, 1783. Cuprinde excerpte traduse (prin limba slavonă) din opera Sfântului Atanasie cel Mare, cu tâlcuiri la Sfânta Scriptură. Este o primă încercare de gen (exegetică) la noi. În „Predoslovie“, Gheorghe Nicolaovici îl numește „*carte mică și îndemânatecă, iar înțeleger-e ei e mare și de trebuință, îndreptând și cuvântul și viața omului, întru slava lui Dumnezeu*“⁴⁵. Opera lui Dimitrie Mihail Popovici Tipograful Râmniceanul.

f. Sibiu, 1791. Este opera tipografică a lui Dimitrie Eustatievici, pentru românii ortodocși din Ardealul secolului al XVIII-lea. Pentru prima dată „Sinopsis“-ul capătă un clar caracter didactic, devenind primul mic manual cu tâlcuiri la texte din Vechiul și Noul Testament, „*spre trebuința a Școalelor neunite naționalicești din mare Prințipatul Ardealului*“, după cum indică pagina de titlu⁴⁶.

g. Sibiu, 1808. Ediția capătă caracter quasi-științific, de compendiu de texte biblice, vechi și nou testamentare, cu mici parafraze și comentarii⁴⁷.

43. Vezi B.R.V., București, vol. II, 1910, pp. 139-141.

44. Prof. dr. Olimpia Mitric semnalează un manuscris de „Sinopsis“, scris la Brașov, în 1774, de „popa Bucur snî Iuga Pușcașu“, aparținând Fondului documentar „Petru Comărnescu“, în *Manuscrise românești din Moldova*, Editura „Junimea“, Iași, 2007, vol. 2, p. 101.

45. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, pp. 279-280.

46. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, p. 340.

47. Vezi B .R.V., vol. II, București, 1910, p. 537. Semnalări ale diferitor ediții ale acestei cărți, la: prof. Gh. Hâncu, *op. cit.* (Iași, 1714 – pp. 25-26); Martin Bodinger, *op. cit.*, (Iași, 1751, p. 92); Iancu Braunstein, *op. cit.* (Râmnic, 1783 – p. 49); Aurelia

9. *Strastnic*

Pentru programul liturgic intens al Săptămânii Sfințelor Pătimiri, dar și al Săptămânii Luminate, în secolul al XVIII-lea și la început de secol XIX a circulat, mai ales în Ardeal, o carte intitulată „Strastnic” (la bază cuvânt din limba slavă, însemnând „patimă”, „pătimire”), care conținea atât Vecernia și Utrenia Floriilor, slujbele Deniilor, cât și slujba Învierii Domnului; unele ediții au la final și un „Tipic” cu îndrumări pentru preoți, când praznicul Bunevestiri cade în perioada dintre Sâmbăta lui Lazăr și Sâmbăta Mare. Acest conținut „înrudește” „*Strastnicul*” și cu „Triodul”⁴⁸ și cu „Penticostarul” și îl prezintă drept una dintre cele mai importante cărți de cult, fiind folosit în perioada liturgică de la Florii și până în Marțea Săptămânii Luminate.

Colecțiile bibliofile păstrează mai multe ediții din această carte:

a. București, 1726 – ediție doar amintită, despre care nu se cunosc alte detalii.

b. Blaj, 1753⁴⁹. Deși este prima ediție a „Strastnicului” tipărită în Ardeal, limba română liturgică folosită este de mare acuratețe. Cităm un text liturgic semnificativ din această ediție: „*Astăzi s-au spânzurat pre lemn: cel ce au spânzurat pământul pre ape: cu Cunună de spini s-au încununat împăratul îngerilor: cu porfiră mincinoasă s-au îmbrăcat cel ce îmbracă Cerul cu nori: lovire peste obraz au luat cel ce au slobozit în Iordan pre Adam: cu piroane s-au pironit Mirele Besericii: cu sulița s-au împuns Fiul Fecioarei: închinămu-ne Patimilor tale hse: arată-ne nouă și slăvita învierea ta*”⁵⁰. O simplă comparație cu ultima ediție a Triodului în limba română descoperă faptul că, pe parcursul a peste 260 de

Florescu, *op. cit.* (Râmnic, 1783 - p. 251); Igor Cereteu, *op. cit.* (Iași, 1714 - p. 52; Iași, 1751 - p. 63; Râmnic, 1783 - p. 112).

48. În 1726, la București apare o primă traducere în românește a unei cărți cu aproape același conținut - „Triodul Săptămânii Mari”. Cartea s-a tipărit cu binecuvântarea mitropolitului Daniil al Ungrovlahiei, de către meșterul tipograf Stoica Iacovici și conține textul slujbelor din Sâmbăta lui Lazăr și până în Sâmbăta Mare din Săptămâna Sfințelor Pătimiri, inclusiv.

49. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, p 126.

50. Apud Atanasie Popa, *Monumente de limbă românească: Codicele „Astra” din Sibiu*, în rev. „Mitropolia Ardealului”, VIII (1963), nr. 7-8, pp. 529-531. Studiul conține citări consistente din textul imnografic al acestei ediții.

ani, textul nu s-a schimbat, practic, deloc, exceptând micile diferențe fonetice și lexicale.

c. Blaj, 1773. Apare „*cu tipariul și chieluielele fundații Bunei Vestiri*”⁵¹, prin osteneala tipografului Petru Popovici și are același cuprins, ca ediția anterioară.

d. Blaj, 1804. Este o a treia ediție, cu același conținut, dar de o calitate tipografică superioară⁵².

e. Buda, 1816, a apărut cu binecuvântarea episcopului Șefan Stratimirovici de la Carlovitz, în „*crăiasca Tipografie a Universității din Peșta*”.

f. Blaj, 1817, „*a treia oară așezat și tipărit, după rânduiala Besearecii Răsăritului*”, cu binecuvântarea episcopului Ioan Bobb. Într-o însemnare de pe un exemplar care se află în Biblioteca din Craiova (inv. 2483) este numit „**Strastie**”.

g. Brașov, 1820. Este un manuscris, intitulat „**Ștrasnic**”, opera lui Simion Călborean, „dascăl la Cernatul de Jos”⁵³.

h. Buda, 1848.

51. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, p. 203.

52. Vezi B.R.V., vol. II, București, 1910, p. 452.

53. Semnalare la Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă*, Editura Bibliotecii „Astra”, Sibiu, 1970, p. 43-44; tot aici se amintește de „Slujba Patimilor”, un manuscris care cuprinde și un text inedit – „Cântecul popii Danciul de milcuire cătră prea milostivul Dumnezeu ce vatămă și vindecă ucide și viu face”, de secol XVII – p. 12. Alte semnalări la: Colectiv, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, 1972 (Buda, 1816 – p. 169); Colectiv, *Carte românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, 1985 (Blaj, 1773 – p. 99-100; Blaj, 1804 – pp. 178-179; Buda, 1816 – pp. 248-249; Blaj, 1817 – pp. 253-254); Daniela Poenaru, *op. cit.* (București, 1726 – p. 17; Blaj, 1753 – p. 195); prof. Gh. Hâncu, *op. cit.* (Blaj, 1817 – p. 98); Constantin Mălinaș, *op. cit.* (Blaj, 1753 pp. 51-52); Valeriu Leu, *op. cit.* (Blaj, 1753 – pp. 86-87, 2 exemplare; Blaj, 1773 – pp. 127-128, 3 exemplare; Blaj, 1800 – p. 299, 3 exemplare); Aurelia Florescu, *op. cit.* (Blaj, 1753 – p. 138; Blaj, 1804 – pp. 316-320, 29 exemplare); Dan Râpă Buicliu, *op. cit.* (Blaj, 1753 – pp. 262-263; Blaj, 1773 p. 286; Blaj, 1800 – pp. 347-348; Blaj, 1804 – p. 357); Igor Cereteu, *op. cit.* (Blaj, 1773 – pp. 88-89; Blaj, 1800 – p. 135-136; Blaj, 1804 – p. 141-142; Buda, 1816 – p.176). În fondul de carte veche al Arhiepiscopiei Dunării de Jos din cadrul Muzeului eparhial sunt păstrate mai multe exemplare din mai multe ediții de „Strastnic”: Blaj, 1804 (8 exemplare), Buda, 1816 (18 exemplare), Blaj, 1817 (2 exemplare), Buda, 1848 (1 exemplar).

După cum se vede, mai bine de 130 de ani, „Strastnicul“ a coabitat cu „Triodul“, carte de cult care la finele secolului al XIV-lea ajunsese la forma sa definitivă și care s-a impus în cult prin valoarea sa doctrinar-mistică. Argumentul teologic – liturgic care a putut determina separarea celor două cărți este că, în Sâmbăta lui Lazăr se termină Postul Mare, Săptămâna Sfințelor Pătimiri având un caracter cu totul special. Zilele „Săptămânii Mari“ sunt pline de sensuri mistagogice și sunt considerate praznice împărătești. Cu toate acestea, în multe colecții de carte veche, pentru toată perioada cât a fost tipărit și a circulat separat, „Strastnicul“ se păstrează coligat cu „Triodul“. Înțelegem că, din motive practice, preoții făceau acest lucru pentru a avea o singură carte în uz. Se pare că și tipograful au încercat aceasta: prima ediție de „Strastnic“, coligat direct din tipografie cu „Triodul“ este cea blăjeană de la 1800, identificarea ei dând multe bătăi de cap specialiștilor.

După a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „Strastnicul“ dispare, „topindu-se“ în „Triod“.

10. Zaconic

În plin secol XVII, Ortodoxia ardeleană se afla în luptă deschisă cu prozelitismul calvin și cu ofensiva catolică iezuită. În acest context dramatic pentru românii ortodocși din Transilvania, ierarhii și preoții cu știință de carte au încercat să ofere mărturisitorilor drepte credințe argumente canonice și juridice pentru lupta și rezistența lor. O astfel de carte a argumentelor sfinte, preluate din canoane și din rânduieli locale bisericesti, ortodoxe, este „Zaconicul“, care a circulat, în manuscris, dar și în formă tipărită, în tot arealul transilvan.

Un exemplar de „Zaconic“ a fost redactat la **Bălgrad, în 1680**⁵⁴ și este sub-intitulat „*cartea legilor, care legi se judecă în sfatul*“

---

54. Publicat pentru prima dată de Timotei Cipariu, în *Acte și fragmente latine romanesce. Pentru istoria Besearecei Române mai alesu unite. Edite și a(d?)notate*, Tiparul Seminarului Diecezan, Blaj, 1855, p. 257-263. Deși canonic greco-catolic, Timotei Cipariu numește acest manuscris, cu onestitate de istoric, „Fragmentu istorico-juridicu de drepturile beserecesci“. Semnalări ale acestei cărți și la Nicolae Popovici, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental, cu privire specială la Dreptul*

țării în scaunul sfânt al Besearecei, în metropolia Bălgradului, în soborul vlădicesc, cu toți protopopii țării, și alte legi care se fac fără de soborul mare, vlădica cu titorii și cu jurații⁵⁵. Lucrarea, păstrată în Biblioteca filialei clujene a Academiei Române, a fost scrisă de protopopul Ioan Zoba din Vinț, cunoscut redactor de texte bisericești, din ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea. De altfel, textul pomește mai mulți protopopi ai timpului, membri ai „soborului mare” sau „titori” ai Mitropoliei de Bălgrad: „*Gheorghie den Daia, Văsiu den Belgrad, Oprea den Armeani... Toma den Belgrad*”⁵⁶.

Timpul scrierii se suprapune perioadei în care Sfântul Mitropolit Sava Brancovici fusese alungat din tronul ierarhic (în anul 1680), fiind urmat de mitropolitul Iosif Budai. Ambii ierarhi sunt pomeniți în textul „Zaonicului”, primul ca proin-mitropolit, al doilea deja ca titular, ceea ce conduce la concluzia că materialul care stă la baza întocmirii cărții a fost adunat și prelucrat în timpul păstoririi Sfântului Mitropolit Sava, dar a fost scris după venirea noului ierarh. Se pare că exemplarul păstrat este o copie (post 1688) după originalul de la anii 1680 ș.u., întrucât amintește de cărți din inventarul Mitropoliei Bălgradului, tipărite în anul 1683, și de donații din 1688.

Cartea conținea mai multe capitole, care reglementează mecanismul de funcționare a Bisericii Ortodoxe, în Ardealul policonfesional și în contextul istoric de final de secol XVII, extrem de dificil pentru românii ortodocși: „*Întâi canonul când aducem au punem vladică; Vladica cu ce rânduală trebuie să trăiască; Cei deregătorii titorilor; Ce are Beseareca bun au avere; Ce este venitul Besearecei; Canonul protopopilor; Canonul popilor; De popii care vin dentralte țări; De săborul mare obiceaiul: slobozie: tărie; De săboarele mici ale eparfiilor; Despre ale-*

---

particular al Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, partea I și II, Arad, 1925, anexa I și la pr. dr. Mihai Colotelo, *Zaonicul Sfântului Ierarh Sava Brancovici*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIX (1961), nr. 7-8, pp. 755-774.

55. Transliterare realizată de subsemnatul, după un format pdf al acestui text, aflat pe <http://remusmircea.birtz.files.wordpress.com/2013/02/t-cipariu-acte-si-fragmente-latine-romanesci.pdf>. Sursa on-line citată a fost consultată la data de 17 martie 2017, ora 22.05.

56. Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesci...*, pp. 257 și 258. Vezi sursa pdf, citată supra.

*gereea diiacilor pre popiie*⁵⁷. Fragmentul de manuscris care s-a păstrat conține însă numai o introducere, primul și al patrulea capitol.

Este emoționant și impresionant modul migălos în care protopopul Ioan Zoba consemnează, cu detalii de tot felul, întregul inventar liturgic – odoare sfinte, „*odăjdii vlădicești*”, veșminte preoțești ori diaconești, cărți și „*scule*” (diverse obiecte, n.n.) bisericești, moștenit de la Sfântul Mitropolit Sava și intrat în patrimoniul Mitropoliei Bălgradului. Unele dintre aceste odoare sunt de proveniență slavă (lucrate în Rusia sau în Serbia) sau greacă, iar altele sunt daruri ale unor domni români, ale unor boieri sau monahi din Muntenia sau Moldova. Foarte semnificativ este faptul că majoritatea cărților din inventar erau în limba română; în legătură cu tema studiului de față, remarcăm și un detaliu – „*Mineiele*” din listă sunt numite „*Lunovnik*” („*lunovnice*” – „cărți pe lunile anului”, n.n.).

Deși păstrat fragmentar, „*Zaonicul*”⁵⁸ impresionează prin forța lui de a da identitate Ortodoxiei ardeleni. Poate fi socotit un prim „Statut” bisericesc ortodox din spațiul românesc, încercare temerară, reușită, a ierarhilor și preoților-martiri ardeleni de a rămâne în credința cea adevărată. Respectând (și) aceste rânduiele din „*Zaonic*”, care a circulat pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, în paralel cu alte „*pravile*” și „*rânduiele*”, s-a putut, în timpuri de cumplită prigoană, ca ortodocșii din Ardeal să aibă episcopii și preoții lor și să își păstreze credința.

III. Concluzii

Prin succinta prezentare de mai sus am încercat doar să readuc în prim-plan munca unor oameni plini de har, înțelepciune, pasiune, știință, dragoste de neam și credință în Dumnezeu: tipografii bisericești de altădată. Așa se cădea, în anul 2016, dedicat lor, ca omagiu, de către

57. *Ibidem*, p. 258-259. Pentru transliterare am folosit sursa pdf, citată supra.

58. Un studiu mai recent, dedicat acestei lucrări, la Ana Dumitran, *Câteva considerații pe marginea unui manuscris ardelen din secolul XVII: Zaonicul Mitropoliei Bălgradului*, în „*Annales Universitatis Apulensis*”, series „*Historica*”, 1, 1997, p. 47-50 (la final este redat, în facsimil, și manuscrisul „*Zaonicului*”). Manuscrisul este amintit și de pr. prof. dr. Dumitru Vanca și colaboratorii în *Studiu Introductiv. Considerații teologice*, la vol. „*Molităvnic, Bălgrad, 1689...*”, p. 19.

Sfântul Sinod al Bisericii noastre și numit „al Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul și al celorlalți tipografi bisericești”!

Tipografii și copiii s-au dus Dincolo, căci „mâna putrezește”, însă cărțile tipărite sau manuscrisele de ei dăinuie reușesc, cu obstinație, să învingă timpul. Lupta cea mare a acestor valori nu se dă însă cu timpul, ci cu uitarea, nepăsarea și necredința oamenilor!

1. Din acest motiv, în primul rând consider studiul de față un semn de cinstire. Există, oare, un pomelnic cu numele acestor trudituri și creatori de cultură tipografică? Dacă nu, poate ar trebui întocmit, iar ei – ierarhi, ieromonahi, ierodiaconi, monahi, preoți și mecenai (domnitori, boieri etc.) să fie pomeniți în mănăstiri și biserici în fiecare an, cu prilejul „Zilei Tipografului”, care, nu întâmplător, coincide cu ziua de prăznuire a Sfântului Mitropolit Dosoftei al Moldovei – 13 decembrie.

2. Titlurile descrise mai sus nu reprezintă nicidecum cărți „de mâna a doua”. Dimpotrivă, în perioada secolelor XVI-XIX toate aceste cărți au fost folosite sistematic în cultul liturgic de obște și, unele, și în cel particular. Multe dintre aceste cărți nu sunt nici măcar semnalate/descrise, iar unele sunt abia amintite în manualele de Liturgică⁵⁹ sau de Drept bisericesc⁶⁰ consacrate în Biserica noastră. Cu toate acestea, trebuie să menționăm că aceste cărți marchează momente de maximă importanță în formarea și devoltarea limbii române literare și bisericești și în cristalizarea cultului.

3. Periodic, aceste cărți și multe alte „surate” de-ale lor ar trebui „să vadă lumina soarelui”, adică să fie scoase din întunericul unor depozite, în care sunt ferecate, și să fie așezate în vitrinele unor expoziții tematice. Să fie văzute de tinerii și de intelectualii de astăzi, care, deși

59. Nici o mențiune despre niciuna dintre aceste cărți la pr. prof. dr. Vasile Mitrofanovici și pr. prof. dr. Teodor Tarnavschi, *Liturgica Bisericii Ortodoxe. Cursuri universitare* (completate și editate de mitropolitul dr. Nectarie Cotlarciuc), Cernăuți, 1929, Secțiunea IV, articolul IV, pp. 263-273 sau la pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, ediția III-a, Galați, 2002, vol. I, cap. IV și V, pp. 267-298.

60. Manualul arhid. prof. dr. Ioan Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, vol. I, p. 132 amintește, doar în 5 rânduri, de „Zaconic”, pe care îl numește, eronat, „al Sfântului Mitropolit Sava Brancovici”.

nu cunosc aceste realități (și multe altele, de ieri și de azi!!), contestă rolul cultural eminent pe care l-a avut Biserica Ortodoxă, „maica neamului nostru”, în istoria românilor. Mai ales că, din cauza valului secularizant în care se zbate întreaga umanitate, rândul cărților care intră în fondul „pasiv” și devin „ne(mai)cunoscute”, se îngroașă mereu. Mor, astfel, epoci de cultură și spiritualitate, capitole din istoria Bisericii și a Neamului; mor oameni și lucrări pe care, astăzi, în era „cărții electronice” și a tiparului în tiraje „de masă”, nu le mai face nimeni!

4. Exemplele deja puține și rare, multe unicat, ar trebui să facă obiectul unor programe sistematice de restaurare și conservare. Altfel, generația noastră va fi acuzată, mai târziu, de „biblicid”.

5. Studiul de față va fi continuat cu o a doua parte, deja pregătită. În aceasta, ca și aici, vor fi prezentate și analizate alte câteva lucrări, cu aceeași „soartă”. Le-am clasificat în titluri de:

a. **Carte bisericească:** *Lavsaicon, Pogribania (preoților), Provodnic, Trefologiu /Trefologhion sau Tropologiu /Tropologhion.*

b. **Carte care a creat false tradiții în Biserică:** *Gromovnic, Hronograf, Mânealnic hristianicesc, Trepetnic, Zodier.*

c. **Carte cu caracter quasi-științific și istoric:** *Cantacuzin, Lesvi-odax.*

d. **Carte de pioșenie și înțelepciune, cu largă circulație populară:** *Erotocrit, Esopia sau Isopia, Floarea darurilor, Hristoitia, Mântuirea (îndreptarea) păcătoșilor, Urmarea lui Hristos.*